

*Шестакова С. О.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ

Анотація. У статті розглянуто особливості юридичної термінології як спеціалізованої системи правових понять, що забезпечує потреби спілкування у сфері юридичної науки та практики. Висвітлено сутність основних категорій правничої мови. Проаналізовано сучасне термінознавство та визначено його специфічні ознаки. Автором акцентовується увага на самотності розвитку української юридичної термінології.

Ключові слова: правниче мовознавство, правнича мова, українська юридична термінологія, юридичний термін, правова термінологія, правова терміносистема, правовий термін, правові дефініції.

Постановка проблеми. Побудова правової держави вимагає не лише таких глобальних змін, як трансформація правової системи України, але й на перший погляд менших, проте не менш фундаментальних – усунення колізій у праві, забезпечення точності та вивірності юридичних термінів із метою подальшого їх застосування в нормативно-правових актах, що б склали систему ефективного вітчизняного законодавства. До сьогодні реформування останнього супроводжується вирішенням проблемних питань функціонування юридичної термінології у правовій сфері, це зумовлено, передусім, потребою забезпечити всі галузі права унормованою мовою на сучасних методологічних засадах кодифікації термінів у законодавчих актах.

Від того, наскільки якісно розроблений понятійно-категоріальний апарат певної науки, залежить ефективність вирішення поставлених перед нею завдань. Натомість його низька якість стає на перешкоді об'єктивному розумінню явищ, що досліджуються, знижує рівень їхнього предметного сприйняття та позбавляє вченого можливості адекватно їх відобразити у відповідних мовних формулюваннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам теоретико-методологічного плану юридичної науки присвячені монографії В.К. Бабаєва, Д.А. Керімова, В.А. Козлова, В.С. Нерсесянца, В.М. Протасова, В.М. Сирих, М.М. Тарасова, А.Ф. Шабаліна. Правові дефініції досліджували українські та зарубіжні науковці – як представники теорії права, так і фахівці з галузевих дисциплін, зокрема Л.Ф. Апт, В.М. Баранов, С.Г. Ольков, А.В. Плотніков, Т. Подорожна, П.М. Рабінович, О.І. Ющик, М.В. Чиннов та інші вчені. Методологічні засади юридичного термінознавства та юридичної термінографії органічно поєднують загальнонаукові підходи (аналіз і синтез, порівняння й зіставлення, моделювання, гіпотетико-дедуктивний, системно-структурний, опозиційний, функціональний, експериментування) з галузевими методиками наукового вивчення й опрацювання термінологічно-правового фонду української мови (лінгвістичними та юридичними).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Один і той самий термін, що використовується в нор-

мативно-правових актах, в юридичній теорії та практиці може мати різні значення. Саме тому створюється плутанина з об'єктивно наявним правовим явищем.

З точки зору теорії права питання вивірності юридичних понять і термінів є важливим завданням, оскільки така теорія виконує інтерпретаційну функцію, що здійснюється шляхом з'ясування змісту різних юридичних термінів, державно-правових явищ і роз'яснення їх на загал. Проблеми невизначення чи неточності змісту деяких юридичних термінів, а також відсутності одностайності в поглядах спричиняють неможливість їх розуміння, дотримання чи виконання.

Метою статті є визначення особливостей юридичної термінології як спеціалізованої системи правових понять.

Виклад основного матеріалу. Правниче мовознавство – галузь мовознавства (наука), що досліджує правничу мову. Його основними складниками мали би бути правничі лексикологія та фразеологія, правнича граматики (яка охоплює правничу морфологію та синтаксис) та правнича стилістика (з огляду на складники загального мовознавства). Правнича мова – це мова, що використовується юристами у їхній професійній діяльності, а правова мова (якщо останню терміносполуку розглядати як синонім до терміносполук «мова права», «юридична мова») стосується права. У зв'язку з цим різним є, насамперед, лексико-термінологічне наповнення цих «мов»: якщо правова мова містить правову термінологію, то правнича мова охоплює й інші галузеві термінології, що стосуються діяльності правника, як-от такі: економічна, фінансова, медична тощо [1].

Юридичний термін (від лат. *terminus* – межа, кордон) – слово або словосполучення, що виражає поняття із правової сфери суспільного життя та має визначення (дефініцію) в юридичній літературі (законодавчих актах, юридичних словниках, науково-правових працях). Юридичний термін співвідноситься із правовим поняттям як першоелементом правового знання та слугує його знаковою (мовною) моделлю, репрезентованою у звуковій і літерній формах [2, с. 471].

Зазначимо, що поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-сміисловою основою для побудови термінологічного значення у вигляді дефініції, що узагальнює найістотніші ознаки та взаємозв'язки правового явища. Поняття сутність зумовлює місце та статус юридичного терміна в терміносистемі, його категорійні та класифікаційні ознаки.

Термін права може характеризуватись як загальноюридичний (поширений у всіх галузях права), галузевий (присутній лише в певній галузі права), міжгалузевий (відомий у двох або декількох галузях права), суміжний з іншими галузями діяльності. За наявності визначення в нормативно-правових актах термін вважається кодифікованим. Він є нормою, еталоном для використання в усіх подальших законодавчих і підзаконних актах, діловій документації та сфері усної правової комунікації [3].

Правова термінологія – це сукупність правових термінів, які використовують у правничій мові, а також вчення про закономірності термінологічного наповнення та складу правничої мови (в останньому сенсі поняття «правова термінологія» отожднюють із поняттям «правове термінознавство»). Правовий термін – слово чи словосполучення, що є узагальненим найменуванням певного правового поняття та яке використовують у мовах правотворчості, правотлумачення, правозастосування, правореалізації, професійній правничій мові та в мові правничої науки. Правовим термінам властиві як загальномовні ознаки, притаманні всім термінам, так й ознаки спеціально-юридичні [4, с. 511].

Отже, юридичний термін є одиницею термінологічної системи права, через яку входить до загального термінологічного фонду національної мови. Належність до літературної частини словника зобов'язує його відповідати правилам і нормам певної мови.

Сучасне термінознавство визначає специфічні ознаки терміна, які в сукупності відрізняють його від загальноживаних слів: системність, точність, прагнення до однозначності, відносна незалежність від контексту, наявність дефініції, функційна усталеність, конвенціональність, офіційність, стандартизованість, лаконічність, суворона нормативність, стилістична нейтральність, відсутність експресивності, коректність. Їх важливо брати до уваги для формування уявлення про нормативні та ненормативні терміновживання в юридичному мовленні [3].

Правова терміносистема – це система правових термінів, що використовуються в певній нормативно-правовій галузі, інституті чи певному джерелі права або у відповідній правовій теорії. Правова терміносистема формується на основі системи понять; терміни згруповані не в будь-якому порядку, а на основі системності джерела права, нормативно-правового інституту чи нормативно-правової галузі або відповідної теорії (науки) [1].

Українська юридична термінологія є одним із давніх пластів термінологічної лексики української мови, який своїми коренями сягає глибокої дописемної старовини – доби звичаєвого права. Найдавніші зразки актової мови та юридичної термінології дохристиянської Русі X ст. містять Правда Руська, Договори руських із греками 907 р., 911 р. і 944 р., документи князівського законодавства.

Генезис і розвиток української юридичної термінології тісно пов'язані з витоками й історією вітчизняного права, української державності та законодавства, історією української мови. Становлення та формування національної правової терміносистеми відбувалося в надзвичайно складних і несприятливих історико-політичних умовах: бездержавності, відсутності активного функціонування, утисків і заборон. Однак основне питома ядро термінологічної лексики розвивалося на власній етнічно-мовній основі шляхом мобілізації внутрішніх словотворчих ресурсів і засвоєння іншомовних термінів і терміно-елементів, зокрема інтернаціональних, що сприяло інтеграції української та європейської терміносистем [1].

Рівень розвитку терміносистеми права залежить від накопиченого державою (нацією) досвіду правового врегулювання суспільних відносин, законотворчості та правозастосування, глибини наукового вивчення правових явищ і категорій, заходів щодо упорядкування, систематизації та лексикографічного опису терміносистеми права. Як і будь-якій історично сформованій термінологічній системі, юридичній термінології притаманні як загальнолюдські мовні закономірності, так і національно-спе-

цифічні. Адже кожна національна мова має свою термінологічну систему для номінування правових понять, план вираження якої невіддільний від плану вираження цієї мови. Розвинені мови мають багатий термінологічно-правовий фонд із давнім генеалогічним корінням, який за сприятливих історичних умов і широкого територіального та часового ареалу функціонування досягав високого ступеня розвитку. Він досить повно репрезентований в юридичних словниках різних типів [3].

Внутрішній склад правових терміносистем охоплює [1]:

– правові терміни ядра – це основні правові терміни, що позначають ключові поняття терміносистеми. Наприклад, у цивільно-правовому інституті зобов'язального права такими термінами можна вважати «зобов'язання», «сторони зобов'язання», «виконання зобов'язання», «забезпечення виконання зобов'язання», «завдаток», «заставу», «гарантію», «поруку»;

– правові терміни центру – це такі правові терміни, що позначають поняття, які конкретизують і розвивають ключові поняття терміносистеми. Наприклад, у зазначеному інституті такими термінами є «третя особа в зобов'язанні», «заміна боржника в зобов'язанні», «строк виконання зобов'язання», «солідарне виконання зобов'язання»;

– правові терміни периферії – це правові терміни або інші складові правової лексики, що слугують для логічного поєднання та підкреслення певних відтінків значень термінів ядра та центру.

Правові терміни можна класифікувати за юридично значущими критеріями, зокрема а) за галуззю використання, б) за ступенем конкретності. За першим критерієм юридичні терміни можна поділити на нормативно-правові, тобто легальні (ті, що закріплені в джерелах позитивного права), та наукові, тобто доктринальні (найменування правових понять, що використовуються у правознавстві).

Крім того, правові терміни можна класифікувати й за певними мовними критеріями. А саме: за походженням та за мовною структурою. За походженням їх поділяють на такі: а) створені засобами української мови (наприклад, «злочин»); б) запозичені чи скальковані з інших мов (наприклад, «алібі»); в) комплексні («презумпція батьківства»).

За мовною структурою правові терміни є а) простими (коли вони складаються з одного слова, наприклад «суд»), б) складними – складаються з одного слова, утвореного шляхом складання слів чи складання основ (наприклад, «векселедавець»), в) складеними (термінологічні сполучення), що утворені з двох і більше слів (наприклад, «залишення позовної заяви без розгляду»).

Правова дефініція – це логічно та граматично завершене судження, в якому розкрито зміст правового поняття через зазначення його суттєвих юридично значущих ознак. Для правових дефініцій притаманні як загальні ознаки дефініцій, так і спеціальні юридичні ознаки. До ознак правової дефініції можна віднести такі: 1) її зміст містить найважливіші юридично значущі ознаки чи ознаку визначуваного поняття; 2) двочленна структура – визначає поняття та його ознаки; 3) форма викладу правової дефініції не уніфікована; 4) може мати невизначену кількість застосувань; 5) існує можливість надання правовій дефініції загальнообов'язкового характеру через її закріплення в юридичному акті [1].

Певне відображення отримало питання правових дефініцій у документах, присвячених правилам нормопроєктування. Наприклад, у «Методичних рекомендаціях із підготовки та оформлення проєктів законів України, нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, МНС та дотримання пра-

вил нормопроектної техніки», затверджених наказом МНС від 10 грудня 2007 р. № 851, зазначено, що «визначення термінів доцільно давати лише в законопроектах загального характеру і в тій частині законопроекту, де цей термін вживається вперше» [5]. Дефінітивна форма розкриття змісту юридичних термінів активно використовується Конституційним Судом України під час тлумачення нормативно-правових приписів (наприклад, рішення Конституційного Суду № 10-рп/2003 від 28 травня 2003 р. у справі за конституційним поданням Антимонопольного комітету України про офіційне тлумачення поняття «організація розповсюдження поштових марок, маркованих конвертів і карток», яке вживається в абз. 2 ч. 3 ст. 15 Закону України «Про поштовий зв'язок»). Водночас попри наявні доктринальні напрацювання, певну (опосередковану) нормативну регламентацію, практичну використовувальність у правотворчій і правоінтерпретаційній практиці щодо правових дефініцій є ще чимало питань, зокрема за наявності яких підстави можуть вживатися в тексті нормативно-правового акта [6].

Правові дефініції класифікують за різними критеріями. За джерелом права дефініція може бути юридично-практичною (легальною) та доктринальною. У свою чергу, юридично-практичні (легальні) дефініції можуть бути правотворчими, офіційно-правотлумачними та правозастосовними. Тоді як офіційно-правотлумачна чи правозастосовна дефініції не містять норм права, правотворча дефініція є, по суті, нормативно-правовим приписом, що містить найважливіші юридично значущі ознаки поняття з метою уподібнення правового регулювання.

Зазначимо, що до кожного терміна має пред'являтися вимога однозначності, тобто останнім має бути властива чітко обмежена, переважно мотивована спеціалізація та певна семантична точність. Однак вимога однозначності є дещо відносною. Це орієнтує кожного із сучасних науковців правової термінології не лише на дотримання вимоги однозначності під час формування нових наукових термінів, але й визначають межі такої однозначності, за якими ці терміни можуть мати різні значення.

Зауважимо також, що, незважаючи на те, який політичний вектор обрала країна, у правовому полі завжди наявні минулі напрацювання правотворчої діяльності у вигляді звичок, традицій мислення різногалузевих представників юридичної науки, стереотипів поведінки тих, хто задіяний у системі правотворення. З точки зору культурно-історичного прогресу традиція є найбільш чутливою категорією в юридичній теорії та практиці.

Висновки. Отже, особливостями юридичної термінології як спеціалізованої системи правових понять є такі: 1) однозначність – правовий термін має позначати лише одне правове поняття, а останньому має відповідати лише один правовий термін (щоправда, цей принцип стосується зазвичай тих правових термінів, які входять до складу однієї правової терміносистеми); 2) системність – будь-який правовий термін є елементом певної правової терміносистеми, що, власне, й робить його терміном; певне значення правового терміна зафіксоване та підтримується саме в цій системі; 3) дефінітивність – правовий термін зазвичай має своє визначення (правову дефініцію) – нормативно-правове (інакше кажучи, формально обов'язкове, яке міститься в джерелах позитивного права або актах офіційного тлумачення) чи наукове (доктринальне); 4) сфера застосування правового терміна – мови правотворчості, правотлумачення, правозастосування, правореалізації, професійна правнича мова та мова правничої науки (правознавства).

Понятійно-категоріальний апарат є невід'ємним атрибутом будь-якої галузі юридичної науки, оскільки сукупність понять,

термінів, категорій формує основу для застосування норм прав. Адже різноаспектність застосування одного й того самого терміна, поняття, категорії в нормативно-правових актах різних галузей права, а іноді й у межах однієї галузі свідчить про відсутність єдиних підходів у правозастосовній практиці в разі потреби їх тлумачення з боку відповідних суб'єктів.

Відсутність взаємооднозначної відповідності між планом вираження та планом змісту (один термін – одне поняття), висока частотність цього явища в терміносистемі свідчать про стан її становлення й характерну для цієї стадії її розвитку неупорядкованість. Оскільки юридична термінологія не є раціонально організованою, семіотично бездоганною системою, то в термінознавстві постійно існує проблема упорядкування термінології, перш за все в законодавстві.

Література:

1. Рабінович П.М., Дудаш Т.І. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 1. С. 17–29.
2. Юридична енциклопедія: у 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1. 672 с.
3. Артикуца Н.В. Мова права у її функціональних різновидах. Сьогодення українського мовного середовища. Київ, 2008. С. 23–32.
4. Юридична енциклопедія: у 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5. 736 с.
5. Про Методичні рекомендації з підготовки та оформлення проектів законів України, нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, МНС та дотримання правил нормопроектної техніки: затв. наказом МНС від 10 грудня 2007 р. № 851. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=04NUD35D74>.
6. Косович В.М. Правові дефініції як засіб забезпечення створення досконалих нормативно-правових актів України. Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2013. Вип. 57. С. 43–52.

Шестакова С. О. Особенности юридической терминологии как специализированной системы правовых понятий

Аннотация. В статье рассмотрены особенности юридической терминологии как специализированной системы правовых понятий, которая обеспечивает потребности общения в сфере юридической науки и практики. Освещена сущность основных категорий юридической речи. Проанализированы современные терминопонятия и определены их специфические признаки. Автором акцентируется внимание на самобытности развития украинской юридической терминологии.

Ключевые слова: законодательное языкознание, юридический язык, украинская юридическая терминология, юридический термин, правовая терминология, правовая терминосистема, правовой термин, правовые дефиниции.

Shestakova S. Features of legal terminology as a specialized system of legal concepts

Summary. The article deals with the features of legal terminology as a specialized system of legal concepts, which provides the needs for communication in the field of legal science and practice. The essence of the main categories of the legal language is highlighted. The modern terminology analysis is analyzed and its specific features are determined. The author focuses on the identity of the development of Ukrainian legal terminology.

Key words: legal linguistics, legal language, Ukrainian legal terminology, legal term, legal terminology, legal terminology system, legal term, legal definitions.